

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 202

**Antik Yunan, İslâm ve Batı'da
VARLIK ve MERTEBELERİ
Düşüncesi**

Doç. Dr. Cevdet Kılıç

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj / Kapak

CİNAS GRAFİK

Baskı / Cilt

SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Kültür Çarşısı No:7 / 101-102
İskitler - Ankara Tel: 0 312. 341 00 02
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Haziran 2014

ISBN: 978-605-5482-74-9

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

Antik Yunan, İslâm ve Batı'da
Varlık ve Mertebeleri
Düşüncesi

Doç. Dr. Cevdet KILIÇ

Ankara 2014

Cevdet KILIÇ

1971 Artvin/Şavşat/Demirci köyü doğumlu. İlköğrenimini köyünde, Ortaokul ve Lise öğrenimini Rize’de, Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bitirdi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimini tamamladı. Yüksek Lisans ve Doktora öğrenimi esnasında Ankara’nın değişik okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği ve müdür yardımcılığı yaptı. Doktorasını bitirdikten sonra bir süre M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu’nda çalıştı. 1999’da Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim dalında öğretim üyesi oldu. 2010 yılında Doçent olduktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne atandı. Halen aynı bölümde bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır.

İslâm Felsefesi alanıyla ilgili yaptığı akademik çalışmaları ve çevirilerinin yanı sıra, Felsefe Tarihi, Ahlâk Felsefesi, Tasavvuf Felsefesi ve Osmanlı Düşüncesi üzerine yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca çalışma alanıyla ilgili radyo ve tv programlarına konuşmacı olarak katılmış, ulusal ve uluslararası panel, konferans ve sempozyumlarda tebliğler sunmuştur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
ÖN SÖZ	15

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL ARKA PLAN ...	19
A. VARLIK PROBLEMİ	20
B. VARLIK KAVRAMI	25
C. VAR OLAN VARLIK OLARAK VARLIĞIN VAR OLMA ALANLARI	28
1. Dış Dünyada Var Olan	29
2. Düşüncede Var Olan	30
3. Dilde Var Olan	32
D. VARLIK PROBLEMİ	32
1. Varlık ve Yokluk	33
2. Mahiyet, Hakikat ve Hüviyet	35
3. Vacip ve Mümkün (Zurunlu ve Olurlu)	37
4. Küll ve Cüz (Tümel ve Tikel)	38
5. Bir ve Çok	39
6. Kadim ve Hâdis (Önce ve Sonra)	41
7. Cevher ve Araz	42
8. İllet ve Malûl (Neden ve Nedenli)	43
E. VARLIK MERTEBELERİ KAVRAMI	45
F. VARLIĞIN MENŞEİ PROBLEMİ VE TARİHSEL ARKA PLAN	52

I. BÖLÜM

KADİM KÜTÜRLERDE VE YUNAN DÜŞÜNCESİNDE VARLIK VE VARLIK MERTEBELERİ DÜŞÜNCESİ	73
A. KADİM KÜLTÜRLER VE DİN/LER	73
1. Mitoloji	75
2. Büyü	79
3. Din	81
B. YUNAN FELSEFESİNDE VARLIK MERTEBELERİ DÜŞÜNCESİ	90
1. Büyük Sistemler Öncesi	92
a. Hesiodos'un Tanrıları	92
b. Pythagoras'ta Sayılar Metafiziği	94
1) Bir (Monad)	100
2) İki (Duad)	101

3) Üç (Triad)	102
4) Dört (Tetrad).....	103
5) Beş (Pentad).....	103
6) Altı (Hexad).....	104
7) Yedi (Heptad)	105
8) Sekiz (Ogdoad).....	107
9) Dokuz (Ennaed).....	107
10) On (Dekad)	107
<i>c. Herakleitos'ta Görünüşler ve Gerçeklikler Âlemi..</i>	108
1) Görünüşler Âlemi	109
2) Reel Âlem	109
<i>d. Parmenides'in Işınlı Daireleri.....</i>	110
<i>e. Sokrates'in İç ve Dış Dünyası</i>	111
<i>f. Demokritos'ta Atomlar Hiyerarşisi</i>	112
2. Büyük Sistemler Dönemi	114
<i>a. Platon'un İdeler ve Görünüşler Dünyası.....</i>	114
1) İdealar Dünyası ve En Yüksek İyi	115
2) Görünüşler Dünyası	118
<i>b. Aristoteles'te Ay Üstü ve Ay Altı Âlemleri</i>	120
1) İlk İlke/Tanrı	121
2) Ayüstü Âlem.....	122
3) Ayaltı Âlem	124
<i>c. Plotinus'ta İnen (Sudür Eden) ve Yükselen Çift Ku-</i>	
<i>tuplu Hakikati</i>	127
1) Sudür'un Tabiatı ve Aşağı Doğru İnen Hakikat	128
a) Bir.....	131
b) Nous (Küllî Akıl)	137
c) Âlem Nefsi (Küllî Ruh).....	140
d) Madde.....	141
2) Bir'e Doğru Yükselen Hakikat	143
a) İlk Aşama	144
b) İkinci Aşama	146
c) Üçüncü Aşama	146
d) Dördüncü Aşama.....	146

II. BÖLÜM

İSLAM FELSEFESİNDE VARLIK MERTEBELERİ.....	149
A. KUR'ANİ PERSPEKTİF	150
1. Melekût Âlemi.....	159
2. Arş Âlemi	159
3. Kürsî.....	160
4. Yedi Kat Gök ve Yedi Kat Yer	160

B. SUDÛR SÛRECİ YARATMA DÜŞÜNCESİ ve MEŞSAİ FELSEFE	165
1. Kindî'de Ulvî ve Sufî Âlem	167
a. <i>Ayüstü Âlem (Ulvî Âlem)</i>	168
b. <i>Ayaltı Âlem (Sufî Âlem)</i>	168
2. Fârâbî'de Sudûr Süreci ve Varlık Mertebeleri.....	170
a. <i>Vâcibu'l-Vücûd</i>	174
b. <i>Akıllar ve Felekler</i>	176
c. <i>Faal Akıl</i>	179
d. <i>Heyulâ</i>	180
e. <i>Dört Unsur (Ustukuslar) ve Diğerleri</i>	181
3. Âmirî'de Beş Mertebeli Varlık Düzeni	183
a. <i>Zati Varlık Mertebesi</i>	184
b. <i>Akıl ve Küllî Suretler Mertebesi</i>	185
c. <i>Küllî Nefs Mertebesi</i>	185
e ve f. <i>Felekler, Cisimler ve Dört Unsur Mertebesi</i> ..	186
4. İhvân-ı Safâ'da Varlık Mertebeleri	188
a. <i>Yaratıcı (Tanrı)</i>	195
b. <i>Akıl (Nous)</i>	195
c. <i>Nefs (Küllî Nefs)</i>	196
d. <i>Heyulâ (İlk Madde)</i>	196
e. <i>Tabiat</i>	196
f. <i>Mutlak Cisim</i>	197
g. <i>Felekler Âlemi</i>	197
h. <i>Dört Unsur</i>	198
ı. <i>Üç Âlem ve İnsan</i>	198
1) <i>Madenler</i>	198
2) <i>Bitkiler</i>	198
3) <i>Hayvanlar</i>	199
4) <i>İnsan</i>	199
5. İbn Sînâ'da Sudûr Süreci ve Varlık Mertebeleri	200
a. <i>Zorunlu Varlık (Vâcibu' l-Vücûd)</i>	201
b. <i>Varlık Mertebelerinin İç Mantiği: Sudûr</i>	208
c. <i>Ay Üstü Âlem (Akıllar ve Felekler Âlemi)</i>	213
d. <i>Faal Akıl</i>	218
e. <i>Ay Altı Âlem</i>	220
1) <i>Cansız Varlıklar</i>	221
a) <i>Ateş</i>	222
b) <i>Hava</i>	222
c) <i>Su</i>	222
d) <i>Toprak</i>	223
2) <i>Bitki</i>	223

3) Hayvan.....	223
4) İnsan.....	224
6. İbn Miskeveyh'te El-Hikmetu's-Sâriye Kavramı ve Varlıkların Tekâmül Süreci.....	227
a. <i>el-Hikmetu's-Sâriye Kavramı</i>	229
b. <i>Mükemmelden Daha Az Mükemmele İniş Süreci</i> ... 233	
1) Faal Akıl.....	233
2) Nefs.....	234
3) Felekler ve Semavî Varlıklar.....	234
4) Cisimler.....	234
c. <i>Varlığın Mükemmelleşme Süreci</i>	235
1) Bitki Mertebesi.....	235
2) Hayvan Mertebesi.....	238
3) İnsan Mertebesi.....	240
7. Gazzâlî'de Nûr Kavramı ve Varlık Mertebeleri.....	244
a. <i>Varlık Kategorileri</i>	247
1) Zorunlu (Hakîki) Varlık ve Nûr Kavramı.....	248
a) Zorunlu (Hakîki) Varlık.....	248
b) Nûr Kavramı.....	250
c) Hakîki Nûr (Allah).....	256
2) Mümkün (Mecâzî) Varlık.....	258
b. <i>Varlık Çeşitleri</i>	258
1) Zâtî Varlık.....	258
2) Hissî Varlık.....	259
3) Hayâlî Varlık.....	259
4) Aklî Varlık.....	260
5) Varlığa Benzeyen (Şibhi) Varlık.....	260
c. <i>Varlık Alanları (Âlemler)</i>	260
1) Metafizik Varlık Alanı (Melekût Âlemi).....	261
2) Fizîki Varlık Alanı (Mülk/Şehadet Âlemi).....	262
d. <i>Yaratma ve Feyezân (Sudûr) Meselesi</i>	263
e. <i>Varlık Mertebeleri</i>	271
1) Akıllar.....	272
2) Semâvî Nefsler ve Kudsî-Nebevî Ruh.....	276
3) Cisimler.....	279
a) Madde (Heyûlâ).....	281
b) Tabiat (Hareketin Başlangıcı).....	281
c) Unsurlar.....	281
c1) Ateş.....	282
c2) Hava.....	282
c3) Su.....	283
c4) Toprak.....	283

d) Doğumlular	284
d1) Maden	284
d2) Bitki	284
d3) Hayvan.....	284
e) İnsan	285
8. İbn Tufeyl’de Aklın Varlıkla İmtihanı	290
a. <i>Gök Cisimleri</i>	293
b. <i>Kevn ve Fesad Âlemi</i>	294
9. İbn Rüşd: Sudûr ve Sürekli Yaratma Bağlamında Varlık Mertebeleleri	295
a. <i>Varlık ve Türleri</i>	296
1) Zorunlu Varlık	298
2) Mümkün Varlık.....	301
b. <i>Tanrı-Âlem İlişkisi (Sudûr Teorisi ve Sürekli Yarat- ma)</i>	303
c. <i>Varlık Mertebeleri</i>	312
1) Ay Üstü Âlem	313
a) İlk İlke ve Felekler.....	314
b) Gök Cisimleri	317
c) Faal Akıl	319
2) Ay Altı Âlem	320
a) İlk Madde (Heyûlâ)	321
b) Cisim ve Türleri	322
b1) Basit Cisimler (Unsurlar).....	322
b2) Birleşik Cisimler.....	324

C. İBN SÎNÂ, GAZZÂLÎ ve İBN RÜŞD BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	327
D. NÛR VE ZULMET İKİLEMİNDE İŞRÂKÎ FELSEFE	331

SÛHREVERDÎ’DE NÛR ve ZULMET KAVRAMLARI BAĞLAMINDA VARLIK MERTEBELERİ	333
1. Sühreverdî’de Varlığın Unsurları	334
a. <i>Işık (Nûr)</i>	335
1) Nûru’l-Envâr (Nurların Nûru).....	336
2) Mücerret Nûr (Soyut Nûr)	337
3) Arızî Nûr (İlişen Nûr)	338
b. <i>Zulmet (Karanlık)</i>	339
1) Doğal Cisimler, Belirsiz Cevher (Cevher-i Gâsık).....	339
2) Araz, Karanlık Şekil (Hey’et-i Zulmâniyye) ...	340
3) Berzah/Cisim	340
2. Nurlar Hiyerarşisi ve Sudûr Nazariyesi	343
a. <i>Birinci Aşama (Nûru’l-Akreb, Akli Cevher)</i>	345

b. İkinci Aşama (Galip Nûr, Nûru 'l-Kâhir)	349
c. Üçüncü Aşama (Üçüncü nûr)	350
d. Dördüncü Aşama (Tûli Nurlar veya Ümmehât Aşaması)	350
e. Beşinci Aşama (Yatay Boyut, Erbabu 'l-Enva', Türlerin Efendileri)	351
f. Altıncı Aşama (Unsurlar Âlemi)	352
E. TASAVVUF FELSEFESİ	353
1. İbn Arabî'de Merâtibu'l-Mevcudât	356
a. La Taayyün, (Ahadiyyet, Zâtı Bahd, Mutlak Vücut) Mertebesi	361
b. İlk Taayyün (Ceberut Âlemi, İlk Cevher, İlk Akıl, Hakikat-i Muhammediye, Vahdet) Mertebesi	361
c. İkinci Taayyün (Âlem-i Melekût, Âlem-i Emr, Merteb-i Vahidiyet) Mertebesi	362
d. Ruhlar Âlemi Mertebesi	363
e. Misal Âlemi (Âlem-i Melekût, Âlem-i Berzah, âlem-i Misal, Misâl-i Mukayyed, âlem-i Hayal, Âlem-i Hayal-i Muttasıl, Âlem-i Hayal-i Munfasıl, Âlem-i Semsemek, Arz-ı Hakikat) Mertebesi	363
f. Şehadet Âlemi (Suver-i âlem, Âlem-i Kevn-ü fesar, Âlem-i Ecsâm) Mertebesi	364
g. İnsan-ı Kâmil (Mertebe-i Camia) Mertebesi	364
2. Sadreddin Konevî'de Hazarât-ı Hams	365
3. Nesevî'de Ceberût, Mülk ve Melekût Âlemleri	367

III. BÖLÜM

VARLIK MERTEBELERİ DÜŞÜNCESİNİN BATIDAKI İZDÜŞÜMLERİ ve ÇAĞDAŞ GÖRÜNÜMLERİ	373
A. THOMAS AQUINAS'TA VARLIK MERTEBELERİ	373
1. Tanrı	374
2. Melekler	375
3. İnsanlar	375
4. Hayvanlar	375
5. Bitkiler	375
6. Cansız Cisimler	375
B. SPİNOZA'DA TÖZLER HİYERARŞİSİ	376
C. LEİBNİZ'DE MONADLAR DÜZENİ	379
D. EMİLE BOUTROUX'TA VARLIK KATEGORİLERİ	385
1. Sırf Zorunluluk Âlemi	387
2. Mümkün ve Belirsiz Varlıklar Âlemi	387
3. Cinsler ve Neviler Âlemi	387

4. Yer Kaplayan ve Hareketli Madde Âlemi	388
5. Matematik Âlem	388
6. Fizik Âlemi	388
7. Organik Canlı Âlemi	388
8. Düşünen Âlem Yahut İnsan	389
E. NİCOLAİ HARTMANN'IN YENİ ONTOLOJİSİNDE KATEGORİK VARLIKLAR DÜZENİ	391
1. Maddî (İnorganik) Varlık	393
2. Organik Varlık	393
3. Psişik (Ruhî) Varlık	393
4. Geist/Tinsel Varlık	394
F. FİLİBELİ AHMET HİLMİ'NİN SPİRİTÜALİZM VE MATERYALİZM GERİLİMİNDE VARLIK MERTEBE- LERİ DÜŞÜNCESİ	398
G. MUHAMMED İKBAL'DE BENLİĞİN YENİDEN İN- ŞASINDA EGO/LAR HİYERARŞİSİ	403
SONUÇ	411
BİBLİYOGRAFYA	417
İNDEKS	445

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.mad.	Adı geçen madde
a.g.tez.	Adı geçen tez
a.g.yer	Adı geçen yer
a.mlf.	Aynı müellif
AÜSBE.	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİF. yay.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD.	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş.	Karşılaştırım
Mad.	Maddesi
MEBİA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MÜSBE.	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÖ.	Milattan Önce
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ss.	Sayfadan sayfaya
s.	Sayfa
sa.	Sayı
SÜİFD	Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	Tahkik eden
trs.	Tarihsiz
USA.	Amerika Birleşik Devletleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

ÖN SÖZ

Düşünen bir varlık olarak insan, kendisini çepeçevre kuşatan varlık alanlarını sistemli bir şekilde algılama, kavrama, anlama ve bilme etkinliğiyle değerlendirmeye çalışmıştır. Bu etkinlikler, insanın eşyanın ilk bilgisine ulaşma isteğinden kaynaklanmaktadır. Aslında sahip olduğumuz bütün bilgiler, değişik şekillerde var olan şeylerin bilgisidir. Dolayısıyla bir problem olarak ele alındığında varlık, insanoğlunun düşünce dünyasını meşgul eden temel problemlerden biridir. Felsefi faaliyetlerde *yolda olan* biri olarak en çok dikkatimizi çeken husus, *varlık mertebeleri* problemi olmuştur. Çünkü felsefe tarihi boyunca hemen hemen varlık problemini ele alan her filozof aynı zamanda doğrudan veya dolaylı olarak da varlık mertebeleri problemine değinmiştir.

Filozofların varlığı felsefi bir problem olarak ele almaları, düşünce tarihi kadar eskidir. Ancak günümüze kadar filozoflar tarafından geliştirilen öğretiler, varlığın tam manasıyla anlaşılmasına yetmemiş, çoğunlukla bir tarafı eksik kalmıştır. Ancak filozoflar, bu çabalarının bir sonucu olarak ele aldıkları problemlerin, ilk ilkelerini belirleme, anlama, kavrama, çözümleme, sınıflandırma ve kavramlaştırma gibi felsefi düşüncenin ilkelelerini, varlık problemine tatbik etme yoluna giderek, bu problemin çözümlenmesinde önemli yol kat etmişlerdir.

Felsefi düşünce, tıpkı bir zincirin halkaları gibi bir süreklilik arz eder. Bunu göz ardı ederek, felsefi düşüncenin tarihini ve gerçekliğini kavramak güçtür. Bu nedenle felsefi düşünceye etkileri ve katkıları bakımından, felsefenin tarihi gelişim sürecini, coğrafi konumun ve dinin önemini gözden uzak tutarak, bir varlık felsefesi yapmak veya varlık mertebeleri problemini ele almak imkânsız gibidir. Dolayısıyla geniş bir yelpazede bu düşüncelerin iç içe girdiği ve sınırlandırılması mümkün olmayan, sınırlandırıldığı takdirde bir tarafı kapalı veya eksik kalacak olan bir durumla karşı karşıya kalınabilir. Ancak bu denli geniş ve girift bir çerçevede konuyu ele aldığımız takdirde, araştırmanın amacının dışına taşacağımızı düşünerek çalışmayı sınırlandırdık. Sadece varlık mertebeleri bağlamında konuyu ele alarak, bütün bir felsefe tarihi sathında değerlendirmeyi uygun bulduk.

Bu araştırma aslında sadece İslam filozoflarından İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd'ü merkez alarak yapılmış bir doçentlik çalışmasıydı. Bu eseri oluştururken bilimsel makale olarak yayımlanan ve bu ana çalışmamızı doğrudan ilgilendiren makaleleri kitaba koymak istedik. Pythagoras, Plotinus, İbn Miskeveyh ve Sühreverdi gibi filozofların varlık mertebeleri düşünceleri, çeşitli akademik dergilerde bilimsel bir makale olarak yayımlanmıştı.¹ Bu makalelerin genel çerçevesi de varlık ve varlık mertebeleri problemini ihtiva etmekteydi. Dolayısıyla topyekün felsefe tarihinde böyle bir probleme yaklaşımların tümünü bir arada olması maksadıyla kitabımıza koyduk. Söz konusu filozofların varlık mertebeleri düşünceleri ile birlikte bunların dışında kalan, gerek diğer İslam filozoflarının ve mutasavvıfların, gerekse Batılı filozofların da çalışmamızın ana konusunu teşkil eden düşüncelerini ele alarak kitabımıza koymak istedik. Özellikle de Yunan filozoflarından İslam filozoflarına, Yeniçağ Batı filozoflarından yakın geçmişte varlık mertebeleri düşüncesine felsefelerinde yer veren filozofların düşüncelerini ele aldık. Ancak bunu yaparken izlediğimiz yöntem, İslâm felsefesinin Meşşâî, İshrâkî ve Tasavvufî görünümüyle, Batı düşüncesini de kapsayacak şekilde tüm bir felsefe tarihine projeksiyon tutmayı denedik. Öncelikle sistematik felsefi düşünce öncesi kadim geleneklerde varlık mertebeleri düşüncesine kaynaklık etmesi muhtemel felsefelerden, Büyük sistemler öncesi ve sonrası Yunan geleneğine kadarki felsefi ekollere değinerek İslâm felsefesinde varlık mertebeleri düşüncesine nasıl bir yansımaları olduğunu irdelemeye çalıştık.

İslâm filozofları varlık felsefelerinde bir felsefi problem olarak *varlık mertebeleri* düşüncesini, *yaratma ve tanrı-âlem ilişkisi* bağlamında, metafizik ve tabiat felsefeleri çerçevesinde ele almışlardır. Kindî (801-873), *Oluş ve Bozuluşun Yakın Sebepleri*, isimli risalesinde, Fârâbî (870-950), *el-Medinetü'l*

¹ Varlık Probleminin Zihinsel Gelişimi, F.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 9/1, 39-68 Elazığ 2004; Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinlerde Varlık Düşüncesi, FÜİFD. 13/1 37-50, Elazığ 2008; Plotinus'ta Sudur'la İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı (<http://www.kelam.org/kader/index.php?journal=kader>) C.7, sa. 1, Ocak 2009 (39-56); Süreverdi'nin Varlık Düşüncesinde Nurlar Hiyerarşisi ve Meşşâî Felsefe İle Karşılaştırılması, FÜİFD. 13/2, 55-72, Elazığ Ocak 2009; İbn Miskeveyh'te el-Hikmetu's-Sariye Kavramı Bağlamında Varlığın Tekamül Süreci, FÜİFD. 2010

Fâdıla, Kitabu'l-Mille, Fusûlu'l-Medenî ve Füsûsu'l-Hikem'inde, İbn Sînâ (980-1037), Şifâ, (İlâhiyât), Uyûnu'l-Hikme ve en-Necât'ında, Amirî, el-Fusûl fi'l-Me'alimi'l-İlâhiyye ve et-Takrîr li Evcuhi't-Takdîr'inde, İhvân-ı Safâ, Risâilinde, Gazzâlî, Mişkâtü'l-Envâr'ında, İbn Miskeveyh, el-Fevzu'l-Eşğar'ında, İbn Rüşd, Telhis'u ma Ba'de't-Tabiasında, Sühreverdî, Hikmetu'l-İşrâk ve Telvihât'ında, bu konunun ele alındığını görmekteyiz. Bunun yanı sıra, İbn Arabî, Sadreddin Konevî ve Neseî gibi mutasavvıfların da varlık mertebeleri problemlerine yer verdikleri görülmektedir.

Aynı husus Ortaçağ Batı düşüncesinde de söz konusu olup, batılı Hristiyan filozoflardan Thomas Aquinas'ın, *Summa Theologia*'sında, Spinoza'nın *Ethika*'sında, Leibniz'in *Monadoloji*'sinde bu görüşlere yer verdiği görülmektedir. Yakın geçmişte ise Emile Boutroux'un *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu*, Hartmann'ın *Yeni Ontolojisinde* yer verdikleri görülmektedir.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, varlık kavramının etimolojik ve epistemolojik yapısı, varlık ve varlık mertebeleri düşüncesiyle yakından alakalı *varlık ve yokluk, birlik ve çokluk, tümel ve tikel, cevher ve araz, mahiyet, hakikat ve hüviyet, zorunlu ve mümkün, kadîm ve hâdis, sebep ve sonuç* gibi kavramlara yer verdik. Öte yandan *Varlık mertebeleri* kavramının anlamı ve *varlık hiyerarşisi* kavramını tercih etmeyişimizin sebebini açıkladık. Bunun yanı sıra, varlığın menşei problemi ve tarihsel arka planına inmeye çalıştık.

Ayrıca İslâm filozoflarının varlık mertebeleri kavramından ne anladıkları ve nasıl ele aldıkları hususuna kısaca temas ettik. Yine Kur'an-ı Kerim'de geçen *Allah, Arş, Kürsî, Melekler, Rûhu'l-Kuds, Gök Cisimleri (Yedi Kat Sema), Cismanî Âlem (Yedi Kat Arz), İnorganik Âlem, Bitki, Hayvan ve İnsanlar Âlemi* gibi varlık mertebeleri düşüncesine referans olabilecek kavramları ele aldık.

Eserin Birinci bölümde, sistematik felsefi düşüncenin başlangıcına kaynaklık eden mitoloji, büyü ve din/ler/de varlık mertebeleri düşüncesi üzerinde iz sürmeye çalıştık. Felsefi düşüncenin başlangıcıyla büyük sistemler devri Yunan düşüncesinde varlık mertebeleri ile ilgili filozofların görüşlerine yer verdik.

Bunlardan, Hesiodos, Pythagoras, Herakleitos, Parmenides, Sokrates ve Demokritos gibi filozoflarla Büyük sistemler devri filozoflarından olan Platon, Aristoteles ve Plotinus'un araştır-mamızı ilgilendiren boyutuyla felsefelerini ele aldık.

İkinci bölümde İslâm düşüncesinde felsefî ve tasavvufî boyutuyla varlık mertebeleri düşüncesini ele aldık. Kindî, Fârâbî, Âmirî, İbn Sînâ İbn Rüşd gibi Meşşâî filozoflara, tenkit eden fakat varlık mertebeleri düşüncesini de tıpkı tenkit ettiği filozoflar gibi ortaya koymaktan geri durmayan Gazzâlî'ye, ahlâk felsefesinde nübüvvetin ispatı meselesinde varlık mertebelerini ortaya koyan İbn Miskeveyh'e, döneminin felsefî tartışmalarından esinlenerek felsefesini felsefî bir romanda ele alan Endülüslü Filozof İbn Tufeyl'e, Meşşâî filozoflarına alternatif orijinal felsefe kurmak isterken aynı zamanda Meşşâîlerin kavramlarından istifade ederek felsefesini kuran İşrâkî filozof Suhreverdî'ye, İbn Arabî, Konevî ve Nesefî gibi mutasavvıfların Varlık mertebeleri anlayışlarına yer verdik.

Üçüncü bölümde, Batı düşüncesinin önemli simalarından olan Thomas Aquinas, Spinoza ve Leibniz gibi filozofların varlık mertebeleri düşüncelerine kısaca yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Boutroux, Hartman gibi yeni ontolojinin varlık mertebeleri düşüncesiyle, İslam dünyasında daha ziyade toplumsal inanç ve düşünüş kaygıları üzerine felsefelerini inşa eden şahsiyetlerden Filibeli Ahmed Hilmi ile Muhammed İkbâl'in varlık mertebeleri düşünceleri üzerinde kısaca durulmuştur.

Bu çalışmayı yaparken yardımları ve katkıları olan tüm hocalarıma, meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Son olarak teşekkür borçlu olduğularımdan, zikretmem gerekenler arasında kendilerine eş ve baba olma vazifemi sürekli ertelediğim eşim ve çocuklarım gelmektedir. Akademik çalışmalarım esnasında, her türlü desteğini benden esirgemeyen ve fedakârlığın tüm sınırlarını sonuna kadar benim için kullanan kıymetli eşim Ayşe hanım'a ve çocuklarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Cevdet KILIÇ
Samsun 2014